

**Nad posledním číslem časopisu Historická geografie:
2012, sv. 38, č. 1, 232 s.**

Tomáš Burda
tomas.burda@post.cz

UK v Praze, PřF, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, 128 43, Praha 2

Historická geografie: 2012, sv. 38, č. 1, 232 s.

Časopis *Historická geografie* (HG) je zřejmě nejvlivnějším periodikem disciplíny, která se věnuje výzkumu dějinného vývoje Česka z hlediska interakce přírodní a společenské sféry v časoprostoru. Na jeho stránkách čtenář může najít články věnované celé široké plejádě historicko-geografických témat i prací z příbuzných oborů.

Historická geografie se na stránkách časopisu profiluje jako obor se širokým spektrem témat, metod, přístupů i pramenů. Snaží se sledovat nové náměty a perspektivy historicko-geografického výzkumu a všechny projekty a instituce, která se danou problematikou zabírají. Věda a její výzkumné otázky a problémy se proměňují, stejně tak se vyvíjí a mění *Historická geografie*. Přesto lze u HG vymezit dlouhodobě sledované hlavní tematické okruhy jako jsou: historická geografie sídel (zejména měst) a obyvatelstva, hospodářská historická geografie, územní vývoj Česka, fyzickogeografická historická geografie, dějiny kartografie, historická kartografie, metodologie historické geografie, kultura; nejnověji pak historická krajina a jejich proměny a také environmentální dějiny. Náplň časopisu tvoří také práce teoreticko-metodologické a terminologické, kapitoly z vybraných bakalářských, magisterských nebo doktorských prací a další. První číslo časopisu vyšlo již v roce 1968 (tedy dříve než hlavní světový časopis oboru *Journal of Historical Geography*, vydávaný od roku 1975). HG vydává Historický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i. Od roku 1999 (sv. č. 30.) je *Historická geografie* recenzovaným časopisem.

V polovině roku 2012 vyšlo první číslo 38. ročníku HG, a to při příležitosti 15. mezinárodní konference historických geografů (15th International Conference of Historical Geographers), která se konala 6. – 10. srpna 2012 v Praze, tedy jako první z těchto konferencí v bývalém sovětském bloku (podrobněji o konferenci viz např. *Informace České geografické společnosti*, 2012, 31, č. 2, s. 49–52). Právě proto vyšlo celé číslo v angličtině¹, což autorům umožnilo představit čtenářům v širším spektru témata, která jsou v současnosti nosná v české historické geografii. Redakci se podařilo shromáždit osm hlavních příspěvků a tři zprávy. Zprávy obšírněji reflektují hlavní vydavatelské počiny na poli historické geografie a příbuzných oborů jakými jsou Atlas krajiny České republiky, Historický atlas měst a také každoroční konferenci historických geografů pořádanou společně Historickým ústavem akademie věd, v.v.i. a Přírodovědeckou fakultou Univerzity Karlovy v Praze.

V první studii, nazvané „Vývoj a současné trendy české historické geografie“, Eva Semotanová a Pavel Chromý koncizně shrnují vývoj a současný stav této vědní disciplíny, uvádějí výběrově dosavadní výsledky českých historickogeografických výzkumů a také nastiňují výzvy,

kteří před českou historickou geografii nyní stojí. Autoři přitom akcentují významnou změnu v institucionální organizaci disciplíny, která se po určité období po listopadu 1989 vyvíjela v rámci dvou do jisté míry separovaných „křidel“ – „geografického“ a „historického“. Badatelské aktivity těchto dvou směrů se v Praze v roce 2012 propojily vznikem společné platformy. Tou je společné Výzkumné centrum historické geografie Historického ústavu AV ČR a PřFUK v Praze (geografické sekce) na bázi sedmiletého grantového projektu na podporu excelence v základním výzkumu, který byl udělen Grantovou agenturou České republiky.

Mezi hlavní úkoly nejen nového centra, ale celé české historické geografie, patří výzkum v rámci tří metodologicko-teoretických koncepcí historické geografie, které se postupně zformovaly od 90. let 20. století. Mezi hlavní témata bude nadále patřit vývoj sídelního systému regionů a měst, interpretace změn v širších socioprostorových a historickogeografických souvislostech, výzkum změn různých typů krajiny, zpracování komparativních analýz proměn krajiny v průmyslových centrech a jejich zázemí v důsledku modernizačních procesů 18. a 19. století. Předmětem výzkumu budou regiony menší a střední velikosti v Česku, kde budou zpracovány komplexní analýzy vycházející z kombinace postupů, metod a zdrojových dat se kterými pracují historiografie, geografie, kartografie nebo geoinformatika. Pozornost bude rovněž věnována výzkumu dědictví (kulturního a přírodního), jeho identifikaci a ochraně v kontextu proměn krajiny i vývoje myšlení společnosti, stejně jako analýze generačně odlišného historického vědomí populace (vnímání dědictví), roli vzdělávání v procesu formování, reprodukce a konverze dědictví. Česká historická geografie je na prahu třetího tisíciletí disciplínou, která může významně promluvit do tvorby a ochrany současné krajiny na základě poznání krajiny minulých a přispět tak ke tvorbě současné krajiny v souladu s Evropskou úmluvou o krajině.

Další příspěvky jsou věnovány krajině v různých časových horizontech. Robert Šimůnek sleduje krajinu českého středověku z pohledu moderní vědy. Ve své studii mapuje aktuálně řešená i potenciální témata na poli historicko-geografického výzkumu českých zemí ve 13. až 15. století. Zdůrazňuje široký záběr této problematiky přesahující od historie přes archeologii, toponomastiku, literární vědu, dějiny umění, hospodářské a sociální dějiny a okrajově i přírodní vědy. K základním tématům patří problematika vymezené, pojmenované a tím i ovládnuté krajiny a s tím související rekonstrukce nahlížení středověkého člověka na okolní krajinu. Z hlediska těchto výzkumů se jako ideální jeví případy, kde jsou k dispozici kombinace písemných, kartografických a hmotných pramenů dokládající např. průběh zemských hranic či významných středověkých komunikací. S ovládnutím krajiny souvisí i fenomén komponované krajiny, který je možné poznávat prostřednictvím analýzy způsobů vidění a zobrazování „typizované“ krajiny, stejně jako studiem reálných situací v krajině (středověké hrady, panoramata měst). Cílem těchto a dalších analýz a výzkumů (pozůstatky hospodářské a kulturní krajiny, krajina jako posvátný prostor, reliktury historických komunikací, krajina zaniklých středověkých vsí) by podle autora měla být celistvější rekonstrukce historické krajiny ve vybraných regionech.

Dalším obdobím, tj. výzkumem krajiny raného novověku v Česku se zabývá Eva Chodějovská. Ve svém příspěvku podává přehled hlavních taktů zaměřených výzkumů realizovaných na našem území od 19. století do současnosti. V jejím spektru pozornosti se tak ocitly knihy, studie i internetové zdroje celé řady vědních disciplín. Autorka podává přehled edicí kartografických a ikonografických pramenů a diskutuje rovněž možnosti moderního digitálního zpracování těchto pramenů. V další části studie pak sleduje vývoj vědeckého zájmu o raně novověkou krajinu českých zemí jako takovou. Moderní studium v tomto případě navazuje na historickou vlastivědu pěstovanou především J. V. Šimákem a F. Roubíkem a tzv. uměleckohistorický směr, který se zajímal především o historickou barokní (komponovanou) krajinu (Z. Wirth). V rámci současných výzkumů se odlišuje několik badatelských směrů: studium přírodního prostředí v minulosti, směr historický či historicko-geografický, filozofický a kulturologický, památkářský, zahradně-geografický či archeologický. Podnětné impulzy pro výzkum krajiny dodávají také četné občanské iniciativy, ekologická hnutí nebo soukromé nadace, které vedle jiné činnosti shromažďují data o krajině a vydávají řadu publikací.

Jednu z těchto aktivit představuje i studie Markéty Šantrůčkové „Principy tvorby a vývoj krajinářských parků v České republice a jejich studium z hlediska historické geografie“. Předmětem zájmu tu jsou krajinářské parky, zkoumané pomocí řady syntetických přístupů v rámci řady spíše

přírodovědných oborů (dendrologie, zahradní architektura, dějiny umění, biologie). Pozornost se věnuje principům tvorby a budování parků a zásadám při jejich tvorbě, které určují vzhled parků. Autorka charakterizuje hlavní krajinářské slohy od jejich počátků na britských ostrovech v 18. století, jejich šíření do kontinentální Evropy a jejich percepce ve Francii (Rosseau) a v Německu (Kant, Hirschfeld). V raných krajinářských parcích se projevují zejména tři estetické kategorie – krása, vznešenost a malebnost. Malebnost se přenáší díky blízkému vztahu mezi krajinářstvím a malířstvím i na vnímání zahrady a krajiny. Parky byly pojímány jako vrcholné a souborné umělecké dílo, ovlivněné v 18. a 19. století především klasicismem a romantismem. V krajinářských parcích se spojovaly kategorie prostoru, hmoty i času a byly chápány jako idealizované ideální výseky krajiny zároveň, ale velmi složitě umělecky ztvárněným. Obliba volného krajinářského slohu se v Evropě udržela po celé 19. století. Autorka diskutuje současnou funkci a využívání parků v moderní společnosti. Takže se tu profilují i metody studia kombinující v sobě historický (studium a interpretace pramenů) a geografický přístup (GIS analýza mapových podkladů, terénní výzkum a měření).

Obdobím přeměny tradiční krajiny v krajinu průmyslovou a urbanizovanou v 19. století se zabývá příspěvek Aleše Vyskočila „Příběh krajiny 19. století v českých zemích“. Autor zachycuje výrazné změny tehdejší společnosti v oblasti politiky, ekonomiky, sociální, kulturní, duchovní a dalších. Obdobným dynamickým vývojem prošla i krajina. Rozhodujícím formujícím faktorem se v tomto procesu stával člověk, který dosavadní relativně stabilní kulturní krajinu začal měnit. Všechny tyto změny se umocňovaly ve 2. polovině tzv. dlouhého 19. století, kdy se nesmazatelně změnila podoba a geografická tvářnost přírodního prostředí. Naplno se rozběhla na bázi i z dnešního vidění klíčového komplexního inovačního procesu, který zásadně ovlivnil geografickou organizaci společnosti a jejího prostoru, průmyslové revoluce. Byla to tedy industrializace, v jejímž počátku odpoutal parní stroj výrobu od přírodní alokace zdrojů surovin a paliv (energie) ovlivňující nejen okolí průmyslových závodů. Na ni navázaly procesy urbanizace, vylidňování venkova, počátky suburbanizace, restrukturalizace celé sídelní sítě spojené s masovou migrací obyvatelstva, rozvoj dopravy s klíčovou rolí železnice. Tyto změny v krajině přetrvávaly hluboko do 20. století a v mnohých případech trvají až dodnes.

Obdobným obdobím a tím i procesy se věnuje i Jiří Kupka v příspěvku „Městská krajina v éře industrializace“, který si za svůj předmět studia zvolil proměny městské krajiny Prahy v důsledku tlaku její industrializace. Městskou krajinu autor pojímá ve spojitosti s přírodními atributy, především relativně stabilním reliéfem i vodními prvky, ale také vegetačním krytem. Právě ten prochází změnami, které ve sledovaném období narůstají a jsou spojeny se vznikem veřejné městské zeleně.

Jádro tohoto článku spočívá ve formování konceptu veřejného městského parku a probuzení zájmu o krajinu města a o městskou zeleň vůbec. Je to reakce na rychlou urbanizaci, zhoršující se životní prostředí měst i osvícenecké a fyziokratické myšlenky konce 18. století. Sledujeme postupný vývoj městské zeleně, první veřejně přístupné parky a lokality, ve kterých vznikají, i postupný vzrůst zájmu o příměstskou krajinu mezi obyvateli města. Konec 19. století přinesl koncepci zelených měst jako alternativu městského života ve zdravém prostředí.

Zatímco 19. století přineslo spíše rozvoj krajiny a růst role člověka v jejím přetváření, 20. století a zejména jeho druhá polovina v některých periferních oblastech Česka, zvláště v těch, které byly postiženy poválečnými transfery českých Němců a rozsáhlou devastací krajiny především těžební činností, převažuje degradace krajiny a změna v přístupu člověka ke krajině. Tomuto fenoménu se ve svém článku „Historická geografie přetrvávání, zkázy a obnovy: případ proměn venkovské krajiny dosídleného pohraničí Česka“ zabývají Zdeněk a Silvie Kučerovi. Diskutují v něm proměny venkovské krajiny českého pohraničí ve druhé polovině 20. století. Pohraničí vymezují jako oblast s převahou německy hovořící populace podle sčítání v roce 1930, tedy oblast, která byla po roce 1945 zasažena odsunem českých Němců. Charakterizují odsunem indukované základní změny v krajině pohraničí, konkrétněji pak na příkladu modelového území Žluticka. Zkoumaná krajina pohraničí jako krajiny ostatní svým obsahem odkazuje na minulé děje a období a je také palimpsestem či multihistorickým dědictvím. Na její změně se podílely jak specifické procesy spojené s pohraničím i obecné procesy projevující se na celém území Česka. S odsunem Němců došlo k přerušení kontinuity v její kultivaci a interpretaci. Hůře přístupné oblasti s horšími podmínkami pro zemědělství zůstaly nedosídlené a i jinde zanikla řada sídel, došlo i k uzavření některých částí území (zejména těsně

při státní hranici pro veřejnost). S výměnou tamního obyvatelstva byla spojena i kulturní změna, dosídlenci si v mnohém přizpůsobili krajinu, avšak zdejší krajina a prostředí změnila i jejich kulturní chování a vzorce.

Zlomem dosavadního vývoje byl rok 1989 a postupný rozvoj zájmu místních společenství o proměnu svých regionů. Cílem není vrátit krajinu k původnímu stavu, ale především vytvářet vztah k ní s historickou a mezigenerační kontinuitou. Krajina pohraničí se sice nenávratně změnila, ale nadále zůstává krajinou obývanou.

V posledním příspěvku „Historickogeografické aspekty duality Evropy“ Aleš Nováček představuje svoji originální metodu výzkumu proměn prostorové diferenciaci, přesněji duality, evropského světadílu od antiky do současnosti. Vychází přitom z hlavní hypotézy, tj. trvalého a dějinného „rozdělení“ Evropy na dvě části. Její dualita byla zejména ve druhé polovině 20. století vnímána optikou demokratického a kapitalistického Západu a totalitárního a socialistického východu. Ke změně tohoto pohledu však nedošlo ani po roce 1989 a naopak jej můžeme vysledovat hluboko do minulosti. Dualitu lze sledovat na širší škále jevů a aspektů a je možné rozlišit čtyři její historickogeografické aspekty: kulturní, ekonomické, politické a etnické. Ty autor sleduje řadou konkrétních faktorů a ukazatelů. Změnu jejich váhy v průběhu jednotlivých historických etap prezentují náročně konstruované souhrnné tabulky. Na závěr se Aleš Nováček j krátce věnuje syntéze formování duality od poloviny 1. tisíciletí př. n. l. až do současnosti. Rozlišuje při tom dva hlavní typy duality: 1) tzv. primární typ, označující vztah dvou svébytných a relativně rovnocenných evropských regionů s vlastními jádry; 2) tzv. sekundární typ charakteristický nerovnocenným vztahem dvou oblastí, kde je dominantní vyspělejší celek s vlastním jádrem a druhý je závislejší či méně vyspělejší území bez vlastního jádra. Kromě toho v závěru periodizuje vývoj evropské duality do dvou hlavních fází – první do 8. století n. l., druhou fází podrobněji člení do pěti podfází až do roku 1989.

Na závěr jsou představeny dva hlavní ediční počiny, na kterých se významnou měrou v posledním desetiletí podíleli čeští historičtí geografové. Je to první komplexní „Atlas krajiny České republiky“, který představují Ivan Bičík, Pavel Chromý a Vít Jančák jako garanti jednotlivých oddílů. Atlas vyšel v roce 2011 a vznikl za spolupráce téměř 300 odborníků a několika desítek institucí z celého Česka za vedení jeho hlavní redaktorky Tatiány Hrnčiarové. V celkem osmi oddílech jsou integrovány historickokartografické a kartografické informace o proměně i současném stavu krajiny. Historické krajině je určen třetí oddíl, který uživatele informuje o formování územní celistvosti českého státu, jeho osídlování a vývoji sídelní a dopravní sítě, změnách hranic státu a uspořádání administrativních jednotek, s vývojem zaměstnanosti apod. Detailně jsou představeny změny ve využití ploch od 19. století do současnosti.

O vydávání Historických atlasů měst České republiky jako součásti evropského projektu historických atlasů měst píše Eva Semotanová. Celkem v této edici do roku 2011 vyšlo již 23 dílů mapujících vývoj městského osídlení v Česku od počátku mapových pramenů až po současné výstupy územního plánování. Tři díly jsou věnovány jednotlivým čtvrtím Prahy – Libni, Vinohradům a Smíchovu.

První číslo 38. ročníku časopisu *Historická geografie*, které vyšlo v angličtině po 24 letech, tak v celkovém přehledu podává obraz této disciplíny v Česku na začátku třetího tisíciletí, seznamuje čtenáře s jejím vývojem a naznačuje i cesty a směry výzkumu po kterých se mohou čeští historičtí geografové dále ubírat.

Poznámky

- ¹⁾ První číslo HG v angličtině vyšlo v roce 1980 při příležitosti 24 Mezinárodního geografického kongresu v Tokiu, další pak v roce 1988 k 26 Mezinárodnímu geografickému kongresu v Sydney.